

HALLEH GHORASHI¹

Culturalisering van de emancipatie van migrantenvrouwen

Emancipatie van zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwen (zmv-vrouwen) en met name van moslimvrouwen is een veelbesproken onderwerp in het huidige integratiedebat in Nederland. Het staat al enige tijd centraal in zowel het beleid van diverse ministeries als in het publieke debat. Zaken als eerwraak en gedwongen huwelijken, en vooral hun verband met de islam, zijn niet meer weg te denken uit de publieke ruimte. Deze politieke en maatschappelijke aandacht voor de emancipatie van zmv-vrouwen heeft een aantal opmerkelijke kanten.

Het is in de eerste plaats opmerkelijk dat binnen het huidige emancipatiebeleid grote nadruk is komen te liggen op de emancipatie van vrouwen van niet-Nederlandse afkomst en dan vooral op de islamitische vrouwen.² Eind vorig jaar zijn de conclusies van een Europees onderzoek naar de emancipatie van vrouwen in diverse Europese landen gepresenteerd.³ Eén van de conclusies luidt dat er in Nederland, in tegenstelling tot andere Europese landen, sprake is van een culturalisering van emancipatie. Dit betekent dat emancipatieonderwerpen vaak gekoppeld zijn aan culturele/etnische groepen. Deze culturaliseringstendens is onder andere het gevolg van de wijze waarop de afgelopen decennia in het publieke debat over cultuur geschreven en gesproken is. In deze discussies staat een statische en essentialistische benaderingswijze van culturele identiteit centraal waarin culturen worden gezien als afgebakende entiteiten. Ook wordt de essentie van een cultuur als bepalend voor de cultuurdragers gezien. Een goed voorbeeld hiervan is het idee van Bolkestein dat de verschillende culturen en tradities (in dit geval de westerse en de islamitische) onverenigbaar zijn. Toen Bolkestein dit idee begin jaren negentig opperde, waren velen tegen hem, maar nu is het een algemeen geaccepteerde gedachte geworden in de publieke opinie. Dit verklaart de sterk op assimilatie lijkende neiging tot sociaal-culturele integratie van migranten. Want het idee is dat migranten niet in staat zouden zijn om hun eigen cultuur te hervormen of deze te combineren met de Nederlandse identiteit. Deze twee identiteiten (namelijk de Nederlandse en in dit geval de islamitische cultuur) worden als onverenigbaar beschouwd. Uit dit denkkader vloeit voort dat de enige wijze om Nederlander te worden het afstand doen van de eigen culturele identiteit is.

Een mogelijke verklaring voor deze essentialistische benadering van cultuur in Nederland zou de geschiedenis van verzuiling kunnen zijn. De constructie van zuilen of 'eigen werelden' is jarenlang de dominante constructie geweest voor het denken

over verschil. Dit historische denkkader werd ook voortgezet toen diverse groepen migranten zich in Nederland begonnen te vestigen. Als gevolg hiervan werden nieuwe migranten in Nederland als een soort nieuwe zuil gezien en als zodanig gecategoriseerd. Toch was deze nieuwe zuil zeer misplaatst in een relatief ontzuild Nederland. Dit zorgde voor een paradox: nadat de verzorgingsstaat het bestaan van de zuilen in strikte vorm overbodig had gemaakt, creëerde diezelfde verzorgingsstaat een nieuwe zuil in een klassieke vorm. Alleen ontbrak het deze misplaatste zuil aan een eigen emancipatiedynamiek, aangezien er te veel van bovenaf werd gestuurd. Ondanks de overeenkomsten tussen deze nieuwe zuil en vorige zuilen, zorgde het misplaatste en weinig emancipatoire karakter van deze zuil voor redelijk veel problemen. Het ging hier om een zuil die in de marge en aan de onderkant van de samenleving kwam te staan. Hierdoor kwam een nieuwe zuil tot stand die niet alleen cultureel als compleet anders of 'afwijkend' werd beschouwd, maar ook financieel voor een groot deel afhankelijk werd gemaakt van de verzorgingsstaat. Dit brengt ons bij de tweede component van het huidige vertoog over migranten(vrouwen) in Nederland en dat is de nadruk op hun achterstand.

Het dominante idee is namelijk vaak dat migrantenvrouwen in een maatschappelijk isolement verkeren en dat zij vooral uit hun marginale positie geholpen moeten worden. Het idee is dan dat deze vrouwen binnen hun cultuur of in ieder geval in hun huis 'gevangen' zitten en dat het hoognodig is dat ze actief deelnemen aan en in de Nederlandse samenleving. Dit verschijnsel is te plaatsen binnen een historisch kader waarin over de groepen met achterstand wordt gedacht. De Nederlandse verzorgingsstaat is volgens Rath (1991)⁴ altijd al bezig geweest met het wegwerken van de achterstand van 'onmaatschappelijken' en dit heeft als achtergrond gefungeerd voor het denken over migrantenproblematiek in Nederland.

De praktijk en beeldvorming van migrantenvrouwen

De combinatie van de twee genoemde punten (culturalisering en achterstand) heeft ertoe geleid dat er de laatste jaren steeds meer een verband wordt gelegd tussen de achterstand van de migrantenvrouwen en hun sociaal-culturele achtergrond. Sommigen, zoals Ayaan Hirsi Ali, verklaren naast culturele elementen ook de islam als belangrijkste reden van onderdrukking. Zonder te willen betwijfelen dat een relatief grote groep vrouwen in de Nederlandse samenleving in een benarde situatie verkeert, wil ik in dit essay de vaak (on)bedoelde gevolgen en het sterk homogeniserende karakter van deze benadering laten zien.

Het belangrijkste gevolg van het reduceren van migrantenvrouwen tot groepen met een achterstand is de enorm stigmatiserende werking ervan. Er wordt te snel van uitgegaan dat migranten(vrouwen) het probleem van de samenleving zijn en geholpen dienen te worden. Extra component hier is dat de vrouwen ook nog als slachtoffers van hun mannen en indirect van hun cultuur worden gezien. Deze combinatie van achterstand en slachtofferschap van cultuur of religie draagt bij tot een beeld van

migrantenvrouwen als machteloos en passief. Het lijkt dus logisch dat er 'actieve gemanicpeerde' Nederlanders nodig zijn om deze groep te helpen. Aan deze beeldvorming zijn diverse consequenties verbonden.

Het is bijvoorbeeld vaak zo dat groepen met een vermeende achterstand, die maatschappelijk gezien als een probleemgroep en passief beschouwd worden, niet vanuit hun mogelijke competenties benaderd worden. Dit leidt ertoe dat de ervaringen en de stem van die groepen zelf, in dit geval migrantenvrouwen, in het proces van besluitvorming over de problemen van deze doelgroepen niet meegenomen worden. Het idee is vaak dat de groepen niet competent genoeg zijn om zelf oplossingen voor hun problemen aan te dragen. Dit leidt ertoe dat er weinig openheid is voor de talloze initiatieven die de groepen in de praktijk nemen om de eigen bewegingsruimte te verruimen. De besluiten zijn dikwijls gebaseerd op de referentiekaders van 'de gemanicpeerde mensen' en dit kan leiden tot weinig aansluiting bij de leefwereld van de migrantenvrouwen. Bovendien is het vaak zo dat de negatieve beeldvorming over deze vrouwen zo sterk is dat ze niet echt serieus worden genomen tijdens de hen aangeboden trainingen en de cursussen.

Ik wil dit proces door een aantal voorbeelden uit de praktijk duidelijk maken. Deze voorbeelden zijn uit eerder onderzoek en via gesprekken met diverse vrouwen uit het veld naar voren gekomen. Ook zijn ze gebaseerd op de reacties van diverse zmv-vrouwen tijdens de laatste 8 maart-viering 2006 in De Balie. Eén van de voorbeelden was bijvoorbeeld dat van een trainer die een vast programma en een vaste planning heeft voor een cursus. Zij wil dit plan van A tot Z volgen, zelfs wanneer het niet helemaal aansluit bij de behoeften van de migrantenvrouwen. De trainer denkt echter te weten wat goed is voor de vrouwen en negeert de kritische stemmen. Het gevolg is dat de training een belerende vorm krijgt in plaats van een faciliterende vorm, en dit kan de doelgroep uiteindelijk erg demotiveren. Uit veel voorbeelden blijkt ook dat het beeld van de vrouwen als passief en kansloos in de praktijk zo hardnekkig is dat zelfs wanneer de vrouwen zeer actief en initiatiefrijk zijn het bestaande beeld niet doorbroken wordt. Daarnaast blijkt meestal uit de praktijk dat de migrantenvrouwen en diverse vrouwenorganisaties niet als partners worden gezien om het beleid en diverse projecten vorm te geven. De vrouwen worden vooral beschouwd als achterban die aantallen moet leveren, wat betekent dat ze in het algemeen worden benaderd om het kwantitatieve draagvlak van een project of onderzoek te waarborgen. Hun inhoudelijke bijdrage blijft hierin helaas minimaal. Het gevolg is een overbelasting van de migrantenvrouwen en hun organisaties voor en door projecten die van bovenaf vormgegeven zijn. Deze overbelasting kan resulteren in emancipatie- en integratiemoehheid waardoor de energie van migrantenvrouwen bijna op is tegen de tijd dat hun bijdrage het meest nodig is. Het is hier belangrijk te melden dat er ook projecten zijn die slagen. Desalniettemin moet ik, na diverse gesprekken met zmv-vrouwen, helaas constateren dat er vaak verschillende projecten zijn die met de beste intenties worden opgezet, maar vanwege genoemde contextuele factoren de plank misslaan. Bovendien

is het vaak zo dat veel projecten onbewust inhoudelijk overlappen waardoor het wiel steeds opnieuw wordt uitgevonden.⁵

De huidige focus op migrantenvrouwen heeft ook een uitsluitingseffect op andere groepen vrouwen en dit brengt spanningen met zich mee. Het huidige beleid en de huidige publieke discussies zijn vooral gefocust op migrantenvrouwen met een islamitische achtergrond. Dit betekent uitsluiting van andere groepen migrantenvrouwen, zoals zwarte en vluchtelingen vrouwen die ook een grote groep in de Nederlandse samenleving vormen. Daarnaast krijgen de autochtone vrouwen ook nauwelijks aandacht in het beleid, aangezien van deze groep wordt aangenomen dat hun emancipatie al voltooid is.

De bijna uitsluitende focus op migrantenvrouwen met een islamitische achtergrond en hun emancipatie brengt een zware druk met zich mee om veel te doen in korte tijd. Alle organisaties concurreren met elkaar om de beschikbare middelen. Er is haast en er is concurrentie en dat in een tijd waarin we eerder ruimte moeten maken voor reflectie dan voor het vormgeven van het ene haastige project na het andere. Deze overmatige aandacht voor de genoemde doelgroep brengt ook nare gevoelens teweeg bij de andere groepen vrouwen die zich in hun problemen miskend voelen. De groeiende armoede van alleenstaande moeders, de moeilijkheid om fatsoenlijke kinderopvang te realiseren of passend werk te vinden voor herintreders op de arbeidsmarkt zijn problemen van de hele samenleving en dienen ook als zodanig aandacht te krijgen. Daarnaast kunnen veel hoogopgeleide vrouwen geen toegang tot de arbeidsmarkt vinden of krijgen ze de mogelijkheid niet om door te groeien in hun baan. Dit wordt vaak als een luxeprobleem bestempeld. De veelgehoorde reactie is dan: 'Kijk eerst eens naar al die vrouwen die niet eens hun huis uit kunnen, die moeten geholpen worden.' Toch is het zeer de vraag of de achterstelling van deze steeds groeiende zmv-middenklasse in Nederland ons niet zou moeten alarmeren, alleen al vanwege de groeiende (in)directe discriminatie in diverse maatschappelijke lagen en de effecten hiervan op de Nederlandse samenleving als geheel.

Hoe zou het anders kunnen?

Nu er veel aandacht is voor de emancipatie van zmv-vrouwen moeten we oppassen dat het niet louter om een culturele emancipatie gaat met essentialistische trekken. We moeten geen beeld schetsen van vrouwen uit islamitische culturen die onderdrukt worden of geïsoleerd zijn. Het is vaak belangrijker om open te staan voor de diverse oorzaken van dit isolement, zonder het van tevoren in categorieën op te delen. Het grootste nadeel van categoriaal denken (vanuit de categorieën migrant/Nederlander) is dat deze categorale benadering ons blind maakt voor mogelijke andere oorzaken. Problemen worden te snel toegeschreven aan de categorieën zonder dat er ruimte wordt geschapen om naar de diverse andere oorzaken van een probleem te kijken.

Bij het maatschappelijk isolement van vrouwen kan de geschiedenis van de vrouwenbeweging ons veel leren. Het is namelijk vaak zo dat sociaal-economische afhan-

kelijkheid de oorzaak kan zijn van achterstand of sociaal isolement. Ook de druk van zorgtaken kan ervoor zorgen dat vrouwen niet de positie kunnen claimen die ze graag zouden willen of waar ze recht op hebben. Dit geldt zowel voor de autochtone als voor zmv-vrouwen. Wat bij sommige migrantenvrouwen specifiek een rol kan spelen is hun wettelijke afhankelijkheid van hun man. Afhankelijkheid in verband met een verblijfsvergunning zorgt er vaak voor dat migrantenvrouwen niet alleen sociaal-economisch maar ook wettelijk afhankelijk worden van hun man. Daarnaast geldt in veel gevallen – bij hoogopgeleide zmv-vrouwen bijvoorbeeld – niet zozeer de achterstand, maar de achterstelling als oorzaak van isolement. Ondanks de relatief hoge inzet en competenties van zmv-vrouwen is het vaak zo dat ze niet de kans krijgen die te benutten. Dit heeft met name te maken met het negatieve beeld dat over hen bestaat. Bedrijven zien hen daarom vaak als ‘probleemgevallen’ en dus als ‘risicogroepen’.

De oorzaken van maatschappelijk isolement zijn zeer divers. Het beleid heeft daarom een brede benadering nodig waarin genoeg openheid bestaat om deze diversiteit te kunnen zien en niet alles tot cultuur te reduceren. Hierdoor kan het emancipatiebeleid zich richten op alle vrouwen die het hard nodig hebben. Dit beleid is gevoelig voor de diversiteit binnen de groep vrouwen en maakt selecties, niet op basis van cultuur maar vooral op basis van behoeften uit de praktijk. Dit diversiteitsensitieve beleid put vooral uit de positieve krachten die al aanwezig zijn in het veld en stimuleert diverse vormen van allianties die het beleid kunnen ondersteunen. Het huidige klimaat en emancipatiebeleid werken spanningen tussen vrouwen in de hand en maken het bijna onmogelijk om allianties te vormen omdat de kloof tussen culturen zo groot wordt gemaakt. Een breed emancipatiebeleid gefocust op – uit de praktijk aangegeven – problemen kan daarentegen juist wel allianties tussen diverse groepen vrouwen tot stand brengen en versterken. Want dan bestaat er een gemeenschappelijke basis, bijvoorbeeld kinderopvang, die diverse groepen vrouwen tot elkaar kan brengen.

Maar los van het beleid zal de grootste uitdaging voor de vrouwenbeweging in Nederland zijn: ingaan tegen de dominante culturalisering en het vormen van transculturele allianties. Het is hoog tijd dat de feministen elkaar naderen en in hun strijd ondersteunen. Maar daarvoor moeten we veel meer open zijn voor de mooie voorbeelden uit de praktijk en de dominante stereotypen proberen tegen te werken. We kunnen alleen samenwerken als we elkaar als gelijken behandelen en niet vanuit een autoritaire positie de ander de les willen lezen. Laten we openstaan voor de enorme emancipatiekrachten die binnen de groep zmv-vrouwen al gaande zijn. Laten we oog hebben voor de grote groep zmv-vrouwen met diverse achtergronden die zeer actief kunnen zijn in de maatschappelijke arena, maar hiertoe weinig kans krijgen. Het veelgehoorde geluid van diverse groepen migrantenvrouwen de laatste tijd is: ‘Na zoveel cursussen zijn we nu al echt *empowered*, we hebben een baan nodig maar die krijgen we niet.’ Ook een veelgehoord geluid van hoogopgeleide zmv-vrouwen is dat ze niet serieus genomen worden en dat er geen oog is voor hun competenties. Nederland krijgt nu met een nieuwe golf van ‘geëmancipeerde’ migrantenvrouwen te maken die

eisen stellen aan de samenleving – een samenleving waarin een grote groep hoogopgeleide zmv-vrouwen langdurig uitgesloten wordt van de Nederlandse arbeidsmarkt.

Dit gevoel van gebrek aan erkenning heeft vooral te maken met het paradoxale karakter van het beleid: het beleid is erop gericht de migrantenvrouwen uit hun isolement en achterstand te helpen, maar door een culturaliserende achterstandsbenadering in het beleid is de maatschappelijke focus te veel op de cultuurgebaseerde achterstand van deze vrouwen komen te liggen. Hierdoor worden deze vrouwen vooral vanuit hun vermeende tekortkoming en achterstand benaderd, waardoor ze niet eens de kans krijgen om maatschappelijk mee te doen. Er is bijvoorbeeld een toenemend aantal jonge migrantenvrouwen die ondanks de lage sociaal-economische achtergrond van hun ouders de universitaire wereld hebben bereikt. Hun strijd om een maatschappelijke positie is niet gemakkelijk. In deze strijd zouden andere vrouwen hen zeker bij kunnen staan. In deze steun moeten ze vooral in hun waarde gelaten worden en niet als probleemgevallen of zielige mensen gezien worden. Ook zouden de beleidsmakers en opinieleiders er goed aan doen de zmv-vrouwen niet als getallen ter ondersteuning van hun ideeën te zien, maar als partners die iets te melden hebben. Het gaat om hún emancipatie: neem ze serieus.

Noten

- 1 Dit stuk is gebaseerd op lopend onderzoek (in het kader van mijn leerstoel Management van Diversiteit en Integratie aan de Vrije Universiteit Amsterdam) waarvoor ik sinds september 2005 gesprekken heb gevoerd met diverse organisaties en activisten die zich bezighouden met de emancipatie van zmv-vrouwen.
- 2 Zie bijvoorbeeld de campagne voor Emancipatie & Integratie: 'Thuis in Nederland? Doe mee!'.
  - 3 Vgl. <http://www.mageeq.net>.
  - 4 J. Rath (1991) *Minorisering. De sociale constructie van 'etnische minderheden'*. Amsterdam, Sua.
  - 5 Door het feit dat de meeste organisaties afhankelijk zijn van subsidies, willen zij hun naam niet verbonden zien met de kritiek die in dit stuk wordt uitgeoefend. Dit geldt ook voor de activisten in het veld. In andere gevallen zijn de projecten nog niet geheel afgerond en daarom kunnen de onderzoeksresultaten nog niet worden gepresenteerd.